

НЕШЧАНИК

ЧАСОПИС ЗА ИСТОРИОГРАФИЈУ, АРХИВИСТИКУ
И ХУМАНИСТИЧКЕ НАУКЕ • ГОДИНА XI • БРОЈ 11 • 2013

11

- ◆ МИЛАНСКИ ЕДИКТ - 17 ВЕКОВА ВЕРСКЕ ТОЛЕРАНЦИЈЕ (313 - 2013)
- ◆ ИСТОРИЈСКИ ДОГАЂАЈИ, ГОДИШЊИЦЕ, ТЕМЕ
- ◆ ДУХОВНА И КУЛТУРНА ИСТОРИЈА, АРХИВИСТИКА
- ◆ ПРАВНЕ НАУКЕ КРОЗ ИСТОРИЈУ И ВРЕМЕ

• П Е Ш Ч А Н И К •

Часопис за историографију, архивистику и хуманистичке науке

Издавач: Историјски архив Ниш

Главни и одговорни уредник: Иванка Станчевски

Уредник: Иванка Станчевски

Редакција: др Зоран Ђорђевић, ред. професор · др Миомира Костић, редовна професорка · др Наталија Јовановић, ванредна професорка · мр Радоје Костић · Љиљана Ђуровић, архивски саветник · Миљана Ђорђевић, виши архивист

Рецензенти: проф. др Миомира Костић, мр Радоје Костић

Технички уредник: Братислав Сретић

Лектор: Миљана Ђорђевић

Лектори енглеског језика: Даница Милошевић, Јелена Јовићевић

Компјутерска обрада: Срђан Павловић, Владимир Вељковић

Ликовно решење насловне стране: Славољуб Станковић

Штампа: ВУК КАРАЏИЋ ДОО-НИШ

Тираж: 400 примерака

ISSN 1451-6373

ИСТОРИЈСКИ АРХИВ НИШ

ПЕШЧАНИК XI

Штампање једанаестог броја часописа омогућила је

СКУПШТИНА ГРАДА НИША

HISTORICAL ARCHIVE NIS

SANDGLASS XI

Magazine for historiography, archivistics and
humanistic sciences

NIS • 2013 •

ИСТОРИЈСКИ АРХИВ НИШ

ПЕШЧАНИК XI

Часопис за историографију, архивистику
и хуманистичке науке

НИШ • 2013 •

САДРЖАЈ / CONTENTS /

Милански едикт - 17 векова верске толеранције (313 - 2013) *Edict of Milan - 17 Centuries of Religious Tolerance (313-2013)*

Небојша Озимих / Nebojša Ozmić

Константин Велики и верска толеранција	16
Constantine The Great and Religious Tolerance	25

Зоран Б. Живковић / Zoran B. Živković

Милански едикт	
- Обележавање 1600. годишњице у Нишу 1913. године	27
The Edict of Milan	
Celebration of 1600 th Anniversary in the City of Nis in 1913	68

Прота Т. Урошевић / Archpriest, T. Urošević

Доситеј, Епископ Нишки	71
Metropolitan Dositej Vasić Bishop of Niš	85

Др Гордана Милошевић / Gordana Milošević, Ph.D.

Градитељска делатност Константина великог на Медијани	86
Architectural Activity of Constantine The Great at Mediana	95

Др Гордана Јеремић / Gordana Jeremić, Ph.D.

Поводом осамдесетогодишњице систематских истраживања	
источне градске некрополе Наиса – досадашњи резултати	96
On the Occasion of Eightieth Anniversary of the Systematic Study on Eastern	
Necropolis of Nais – Previous Results	111

Мр Милунка Митић / Milunka Mitić

“EN TOYTO NIKA” (Овим побеђуј !) – Крст Светог цара Константина и	
Часни крст у житијима Светога Симеона-Немање	113
"In This Sign You Will Conquer!" - The Cross of Saint Czar Constantine	
and the Holy Cross in the Hagiographies of Saint Symeon - Nemanja	123

Милена Жикић / Milena Žikić

Митраизам и његово тумачење са аспекта историјских и	
археолошких сазнања	124
Mithraism and its Interpretation on the Basis of Historical and Archaeological	
Findings	146

Никола Арсић, Душан Андрејевић / Nikola Arsić, Dušan Anderejević

Цар Константин – име које спаја	147
Emperor Constantine – The Name that Unites	154

Историјски догађаји, годишњице, теме
Historical Events, Anniversaries, Persons, Topics

мр Радоје Костић / Radoje Kostić, M.A.	
Моравска дивизија првог позива у Другом балканском рату	155
Morava Division of the First Call in the Second Balkan War in 1913.....	178

Душан Андрејевић / Dušan Andrejević	
Нишки споразум 1923. године	
- Покушај послератног зближавања Краљевине СХС и	
Краљевине Бугарске Treaty of Niš 1923	181
The Attempt of Post-war Rapprochement between the Kingdom of Serbs,	
Croats and Slovenes and the Kingdom of Bulgaria	196

Никола Арсић / Nikola Arsić	
Савезничко бомбардовање Ниша октобра 1943. године са освртом на	
писање листа "Ново време"	197
Allied Bombing of Niš in October 1943 with Focus on the	
Writing of the Journal New Times	215

Милан Ранђеловић / Milan Randelović	
Хафизпашићи, породица нишких моћника	216
The Hafizpašićs, the Powerful Family from Niš	225

Духовна и културна историја, архивистика
Spiritual and Cultural History, archival

Др Предраг Јеленковић / Predrag Jelenković, PhD	
Историјски преглед развоја комунологије	226
Historical Overview of Development of Communication.....	238

Катарина Илић / Katarina Ilić	
Нишки споменици на пољу сукобљених идеологија	239
Monuments of Niš in the Field of Conflicting Ideologies	250

Ана Јовашевић / Ana Jovašević	
Заштита културног наслеђа у Србији	251
Protection of Cultural Heritage in Serbia	260

мр Милош Марсенић / Miloš Marsenić, MA	
Богатство Историјског архива Ниш - матичне књиге као историјски извор	261
Treasure of the Archives in Niš: Registries as a Historical Source	268

Милош Ђорђевић, Александра Васић / Miloš Đorđević, Aleksandra Vasić
Патенти као законски акти хабзбуршких царева и њихов утицај у Краљевству Србији на примеру “Привилеговане оријенталне компаније” 269
Patents as the Legal Acts of the Habsburg Emperors. The Example of ‘Privileged Oriental company’ and its Influence in the Kingdom of Serbia 274

Бобан Јанковић / Boban Janković
Примена дигиталног воденог жига у архивистици 275
Use of the Digital Watermark in Archivals 279

*Правне науке кроз историју и време
Legal Science Through History and Time*

Др Небојша Ранђеловић / Nebojša Randelović, LL.D
Две уставобранитељске скупштине 280
Two Constitutionalist Assemblies 287

Мирјана Павловић / Mirjana Pavlović
Имовинске казне у Душановом законнику 288
Pecuniary Penalties of Car Dušan’s Legal Code 300

Проф.др Миомира Костић, Раде Богојевић / Miomira Kostić LL.D, Rade Bogojević
Имовински криминалитет кроз правне споменике старог српског права .. 301
Property Crime through Legal Monuments of Old Serbian Law 311

Проф.др Драган Јовашевић / Dragan Jovašević , LL.D
Развој малолетничког кривичног права у писаним споменицима 312
The Development of Juvenile Criminal Law in Historical Legal Sources 322

Доц. др Марија Игњатовић / Marija Ignjatović, Assistant Professor
Историјски развој предбрачних имовинских односа у Византији, средњевековном праву и праву грађанских друштава 325
Historical Development of Premarital Property Relations in Byzantium, Medieval Law and the Law of Civil Societies 333

Др Дарко Димовски, Александар Михајловић / Darko Dimovski, LL.D. Aleksandar Mihajlović
Присилни брак – од савременог ка старом српском праву 334
Forced Marriage – From Contemporary to Old Serbian Law 340

ПОВОДОМ ОСАМДЕСЕТОГОДНИШЊИЦЕ СИСТЕМАТСКИХ ИСТРАЖИВАЊА ИСТОЧНЕ ГРАДСКЕ НЕКРОПОЛЕ НАИСА - ДОСАДАШЊИ РЕЗУЛТАТИ¹⁴²

Апстракт: Касноантички Наисус, родни град царева Константина I и Валентинијана III, познат као епископско седиште и место у коме су боравили најзначајнији цареви и узурпатори IV века, у касној антици, нарочито током IV и првој половини V века доживљавао је економски и друштвени напредак. Богатство града огледа се и на монументалности и луксузу црквене и гробне архитектуре, као и у раскоши гробних инвентара, откривених у последњих осамдесет година на простору источне градске некрополе у данашњој градској четврти Јагодин мали. Некропола у Јагодин мали је формирана дуж пута за Раџијарију (*Ratiaria* – Арчар) и коришћена је интензивно у периоду IV - VI/почетка VII века. У раду се сумирају резултати ових истраживања, на основу прикупљене теренске документације из институција које су учествовале у ископавањима, на основу публиковане грађе и резултата најновијих истраживања.

Кључне речи: *Dacia Mediterranea*, *Naissus*, Јагодин мала, археолошка истраживања, касна антика, IV-VI/VII век, градска некропола, цркве, гробнице, фреско сликарство, покретни налази.

Антички Наис (*Naissus*), коме данашњи град дугује име,¹⁴³ развио се из перегриног цивилног насеља у периоду ране романизације у средишњим областима Горње Мезије.¹⁴⁴ Насеље је забележено у више итинерара (*Itinerarium Antonini*, *Itinerarium Burdigalense*, *Tabula Peutingeriana*), који углавном припадају периоду III и IV века, као и историјских извора, који бележе податке о ратним операцијама око овог значајног града и о боравку римских царева и узурпатора

¹⁴² Приложени текст настао је као резултат истраживања на пројекту Министарства за просвету и науку РС: „Романизација, урбанизација и трансформација урбаних центара цивилног, војног и резиденцијалног карактера у римским провинцијама на тлу Србије“ (бр. 177007).

¹⁴³ Александар Лома, Осамнаест векова у три слова: топоним Ниш као живи споменик прошлости, у: *У светлу царских градова*, Зборник радова, прир. Н. Богдановић, Ниш: Филозофски факултет, Студијска група за српски језик и књижевност, Народни музеј у Нишу, 1994, 7-26.

¹⁴⁴ Petar Petrović, *Naissus-Remesiana-Horreum Margi*, *Inscriptions de la Mésie Supérieure* vol. IV, Beograd: Centre d'études épigraphiques et numismatiques de la Faculté de philosophie de l'Université de Beograd, 1979, 44.

на овим просторима, углавном у периоду IV века.¹⁴⁵

Према историјским изворима и археолошкој грађи, Наис је био један од најзначајнијих градова средишњег дела Горње Мезије (*Moesia Superior*), односно касноантичке провинције Средоземна Дакија (*Dacia Mediterranea*).¹⁴⁶ Кроз град су водили важни војни и економски путеви, који су спајали различите делове Римског царства. Дуж ових путева биле су формиране градске некрополе на десној и левој обали Нишаве. На десној обали реке, на северу према Виминацијуму (*Viminacium*, данашњи Костолац), простирала се некропола на Градском пољу, која је вероватно обухватала и област Гласије. Дуж пута према Рацијарији (*Ratiaria*, данашњи Арчар), источно од античког утврђења, на месту данашње Јагодин мале, у касној антици је формирана велика градска некропола. На левој обали Нишаве регистровани су трагови сахрањивања дуж пута за Сердику (*Serdica*, данашња Софија), где су се сахрањивали становници Медијане и околних вила. Уз пут за Скупе (*Scupi*, данашње Скопље) на североистоку такође су регистровани гробови из римског царског и касноантичког доба.

Највећа градска некропола у периоду касне антике формирана је у источном делу Наиса, на месту данашње градске четврти Јагодин мале (Градска општина Пантелеј), на терену који од праисторијских епоха није био коришћен.¹⁴⁷ Реч је о високој речној тераси, на којој је сахрањивање посведочено од прве половине IV до краја VI / почетка VII века.¹⁴⁸

Подаци о постојању некополе на овом подручју датирају из друге половине XIX века. Године 1886. приликом копања рова за потребе војске откривена је, за сада на непознатој локацији у Јагодин мали, полуобличасто засведена гробница. Гробницу су по откривању обишли и техничке податке о њој оставили Михаило Валтровић и Феликс Каниц.¹⁴⁹ Реч је о првим, веома исцрпним описима, датим са свим техничким детаљима (цртеж основе, спољни изглед грађевине са улазним делом, детаљ фреско-сликарства). Гробница је била полуобличасто засведена, оријентисана запад-исток, правоугаоне основе, спољних димензија 4,0 (север-југ) x 3,4 (запад-исток) m и унутрашњих 3,0 x 2,3 m. На источној страни се налазио правоугаони улазни део који је зидан, са два степеника. Засвођени улаз у гробницу био је затворен каменом плочом,

¹⁴⁵ Петар Петровић, *Ниш у античко доба*, Ниш: Градина, 1976, 35-41; Miloje Vasić, *Prolasci i boravci rimskih imperatora u Nišu krajem III i u IV veku*, *Naissus I*, Niš: Arheološki institut, Narodni muzej, 2001, 9-23.

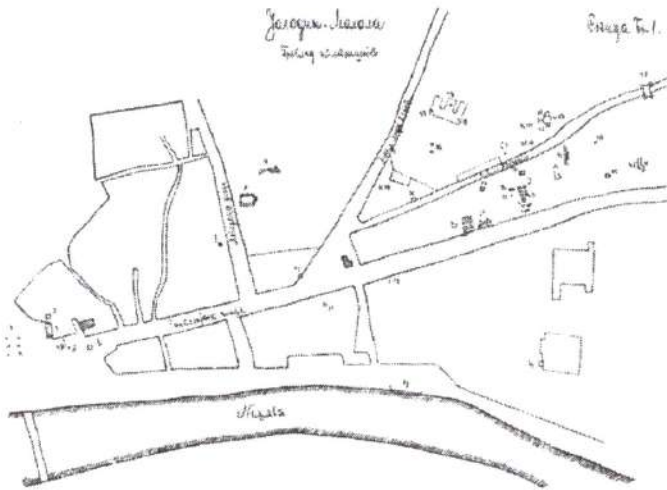
¹⁴⁶ Velizar Velkov, *Cities in Thrace and Dacia in Late Antiquity*, *Studies and Materials*, Amsterdam 1977, 93.

¹⁴⁷ Ископавањима су регистровани трагови из касног неолита, бронзаног и касног гвозденог доба. В. Мирослава Јоцић [М. Ј.], *Фибуле*, у: *Археолошко благо Ниша. Од неолита до средњег века*, Галерија САНУ књ. 102, Београд: САНУ, 2004, 148, кат. 59.

¹⁴⁸ Љубица Зотовић, Невенка Петровић, *Некропола*, Ниш: Народни музеј, 1968, 2; Vladislav Popović, *Les témoins archéologiques des invasions avaro-slaves dans l'Illyricum byzantin*, *MEFRA (Antiquité)* 87-1, 1975, 494. Изузетак представљају налази гробова спаљених покојника у II Е/И, II Е/II и II О/III из 1961. године, који се вероватно могу одредити у ранији период, II-III век. Видети: Археолошка ископавања некрополе у Јагодин мали – Ниш 1961. године, за датуме 5., 12. и 19. јун 1961. Документација Археолошког института у Београду, инв. бр. 284.

¹⁴⁹ Михаило Валтровић, Белешке с пута, *Старинар V-4*, 1888, 118-120; Felix Kanitz, *Das Königreich Serbien und das Serbenvolk. Von der Römerzeit bis zur Gegenwart. Land und Bevölkerung*, Bd. 2, durchgesehen und ergänzt von Bogoljub Jovanović, Leipzig: Verlag von Bernhard Meyer, 1909, 165-166.

регистрованој током истраживања. Унутрашњост гробнице била је свакако патосана, не зна се поуздано да ли опекама са малтером или каменим плочама, пошто Валтровић и Каниц дају различите податке о томе.¹⁵⁰ Оба истраживача су забележила да је гробница била скромно фреско осликана. Дуж бочних страна и на рамену свода била је извучена линија црвеномрке боје, док је на западном

Ситуациони план некрополе 1932-1933. године
(преузето: А. Оршић Славетић, 1934.)

зиду био је нацртан крст истом бојом. Крст типа *crux gemata*, био је висине 63 см, са крацима 33 см. Унутар спољних оквира налазила су се квадратна поља која су имитирала оквири за инкрустацију, а две ћелије су имале место са перфорацијом за причвршћивање. Врх крста је био троугаони, подножје у облику трапеца, док су се на бочним крацима налазиле представе ланца са украсним камењем на завршецима.

У тренутку открића гробница је била опљачкана, тако да у њој нису нађени никакви предмети, који би помогли у њеном ближем датовању. Паралеле за зидно сликарство у гробници налазимо на територији данашњих земаља Бугарске и Турске. У Софији и Истанбулу срећемо примере исцртавања четири крста црвеномрком бојом, док је у Санданском представљен један крст са гранама које га окружују.¹⁵¹

Уочи Првог светског рата аматерска археолошка истраживања на простору касноантичке некрополе у Јагодин мали вршио је тадашњи управник Казненог завода у Нишу, Јаков-Јаша А. Ненадовић (1874-1926), уз помоћ штићеника завода.¹⁵² Он је пронашао гробнице са богатим прилозима, о којима двадесетак година касније није било података.¹⁵³

Прва већа истраживања на некрополи поклапају се са периодом оснивања и интензивне активности музејског друштва у Нишу 30-их година XX века.¹⁵⁴ У

¹⁵⁰ Михаило Валтровић, *нав. дело*, 119 (опека и малтер); Felix Kanitz, *нав. дело*, 166 (камени под).

¹⁵¹ Тодор Герасимов, Гробница с живопис от Сердика (VI в. на н. е.), *Археология* XVIII-2, 1976, 51-52, обр. 1; Nezih Firatli, Notes sur quelques hypogées paléochrétiens de Constantinople, *Tortulae. Studien zu altchristlichen und byzantinistischen Monumenten, Supplementum* 30, Rom, Freiburg: Herder, 1966, 131-139, Taf. 32-33; Julia Valeva, Sur certaines particularités des hypogées paléochrétiens des terres thraces et leurs analogues en Asie Mineure, *Anatolica* VII (1979-1980), 1981, 120, fig. 7-8; Тодор Герасимов, Раннохристиянска гробница при гр. Сандански (Св. Врач), *Известия на Археологическия институт* XXIX, 1966, 223-224, обр. 4.

¹⁵² Велибор Берко Савић, *Ненадовићи*, Ваљево: Ваљево-принт, 2004, 289-292.

¹⁵³ Адам Оршић Славетић, Археолошка истраживања у Нишу и околини, *Старинар* VIII-IX (1933-34), 1934, 304.

¹⁵⁴ *Летопис Народног музеја у Нишу* I, прир. Александар Ненадовић, рукопис, 1 (у даљем тексту: Летопис).

то време јавило се веће интересовање код интелектуалаца и виђенијих грађана за археолошким открићима у Нишу и околини. Ово се десило захваљујући резултатима које су постигли Боривоје Гојковић, адвокат, Боривоје Поповић, учитељ и Александар Ненадовић, чиновник, који су као аматери вршили истраживања од 1925. године на територији града и у Брзом Броду (*Mediana*). У истраживањима

им се од 1932. године придружили професор Женске гимназије др Рудолф Братанић, чиновник Банске управе Адам Оршић Славетић, пуковници Милош Јечинац и Милован Петровић, правник Милан Поповић, шеф месне контроле Агора Агорић, бакалин Милорад Николић, пекар Милутин Савић и други.¹⁵⁵ Ископавања већег обима започета су јула месеца 1932. и настављена наредне године. За две кампање истражено је и картирано 47 остатака архитектуре и гробова из касноантичког периода: забележени су остаци римског моста, четири цркве, мартирејум, 17 полуоблично засведених гробница, зидани гробови и гробови слободно укопаних покојника.¹⁵⁶

Међу најзначајније налазе са ових истраживања убрајају се темељни остаци четири цркве, западног дела мартирејума и једна полуоблично засведена гробница осликане унутрашњости. Од поменутих цркава, само је једна истражена у свом габариту. Реч је о једнобродној грађевини која се налазила у средишњем делу некрополе, у данашњој Чегарској улици. Црква је имала полукружну апсиду на истоку, улаз на западу, фланкиран мермерним стубовима, од којих је једна база нађена *in situ* приликом ископавања (објекат бр. 8). Грађевина је била димензија 24,3 x 10,4 m и имала је под поплочан каменом.¹⁵⁷ Приликом истраживања нису регистровани покретни налази који би помогли у ближе одређивању времена њеног коришћења. Код остале три цркве откривени су само делови, источни крај са полукружном апсидом (објекат бр. 45), западни део са прислоњеном апсидом на унутрашњем зиду (бр. 42) и остаци веће базилике (бр. 20), у чијем се јужном броду налазио двојни зидани гроб са озиданим узглављима на западној страни, укопан на 0,65 m испод нивоа пода грађевине.¹⁵⁸

Од пронађених полуобличастих гробница, само четири нису биле отворане и пљачкане. Најзначајнија од ових гробница, која је вероватно била отворана, јер су у њој регистровани, новчић Анастасија I (491-518), који ближе одређује време једне од сахрана, и остаци два дрвена сандука, без других прилога, једина је имала фреско-декорацију. Реч је о гробници која се налазила непосредно јужно од базилике са мартирејумом и која је након истраживања 1932-1933. уништена изградњом пута.¹⁵⁹ У унутрашњости, на западном зиду гробнице, тамноцрвеном бојом биле су приказане две зоне – доња и горња. У доњој зони, која представља рај, налазили су се вегетабилни мотиви (дрвеће и винова лоза са плодовима - *arbores vitae*), лучни улаз и ромб, подељен на црвено-бела поља.¹⁶⁰ У горњој зони приказано је шест сводова, симболично означавајући

¹⁵⁵ *Летопис*, 6-7.

¹⁵⁶ Адам Оршић Славетић, *нав. дело*, 303 (сл. 1), 304.

¹⁵⁷ Исто, 304, сл. 2.

¹⁵⁸ Исто, 304-305, сл. 3.

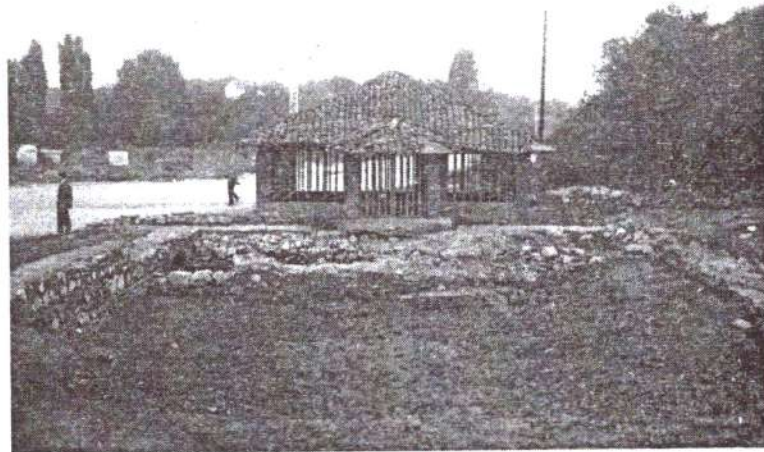
¹⁵⁹ Исто, 304, сл. 6.

¹⁶⁰ Станислава Стойчева, Представата за отвѣдния живот в декорацията на една несъществуваща

небо, са уцртана два латинска крста (*cruces immissae*) и представама небеских тела.¹⁶¹

Овим ископавањима регистрована су и два оловна саркофага, од којих је један био део археолошке збирке Народног музеја у Нишу.¹⁶² У гробовима и гробницама пронађен је богат археолошки материјал, који укључује налазе личне опреме покојника (накит и делове ношње), као и гробних прилога, углавном у облику стаклених и керамичких посуда. Већина гробница и гробова могла је да се ближе определи на основу налаза новца, који је регистрован у распону од Проба (276-282) до Јустина II (565-578).¹⁶³

Ископавања на простору Јагодин мале наставио је нишки музеј током 1934 и 1935. године, у периоду од маја до септембра. Радовима су руководили Боривоје Гојковић, Александар Ненадовић, Адам Оршић Славетић и Рудолф Братанић, док је истраживањима иза тврђаве према Градском пољу вршио Боривоје Поповић.¹⁶⁴ Резултати истраживања нису публиковани, али се у документацији помиње откриће „разних грађевина“ (вероватно цркава) и великог броја гробова и гробница, са богатим прилозима, који су пренети у нишки музеј, инвентарисани и били изложени на поставци.¹⁶⁵

Базилика са мартирijумом након подизања заштитне конструкције
(фото-документација Археолошког института у Београду)

С обзиром на то да су се грађевине и гробови налазили на приватним

вече гробница от Ниш (VI в.), *Минало* V-3, 1998, 7-9.

¹⁶¹ Paul Corby Finney, Cross, in: *Encyclopedia of Early Christianity*, ed. Everett Ferguson, New York, London: Garland Publishing Inc., 1990, 245.

¹⁶² Народно музеј Ниш, Византијска збирка, инв. 1/В. Осим тога, постоји податак да су године 1943. нађена два оловна саркофага, која су 1947. продата отпаду. Саркофази су према тврдњама очевидаца нађени у Кнез-селској улици бр. 12. Упоредити: *Arheološka iskopavanja antičke nekropole u Nišu 1962. godine, dnevnik istraživanja*, I. Dokumentacija Narodnog muzeja u Nišu.

¹⁶³ Адам Оршић Славетић, *нав. дело*, 305.

¹⁶⁴ *Летопис*, 12.

¹⁶⁵ *Летопис*, *нав. место*.

парцелама, након истраживања, били су затрпавани, сем „византијске гробнице“, односно мартирејума код Моста младости, која се налазила на општинској парцели и која је у целини истражена и била доступна јавности. На основу налаза новца, Оршић Славетић је датовао објекат у период Константина I (306-337).¹⁶⁶ Године 1947. над мартирејумом је подигнута заштитна конструкција,¹⁶⁷ да би се пет година касније приступило систематским ископавањима и базилике, са којом је мартирејум чинио јединствену целину. До улаза у мартирејум, односно крипту, водило је седам степеника, а одатле се преко још три силазило у гробну комору, димензија 7,5 x 6 m. Зидови крипте били су разуђени нишама и пиластрима, на западном зиду била је плитка ниша, а на јужној и северној по два аркосолија. Надземни остаци грађевине слабо су очувани.

Године 1953. дошло је до случајног и веома важног открића, када су у питању налази гробних конструкција у Јагодин мали. Откривена је засведена гробница са остацима фигуралног фреско-сликарства. Гробница је исте године испитана, конзервирана и отворена за јавност.¹⁶⁸ Реч је о грађевини 2,63 x 2,33 x 1,78 m, зиданој од опека, полуобличасто засведеној, са нишом на западном зиду и улазом на источној страни који је био покривен великом каменом плочом.¹⁶⁹ У унутрашњости су озидана три гробна места, за три или више покојника.¹⁷⁰ Сви зидови унутрашњости, свод, као и преградни зидови гробних места били су осликани фрескама. На источном зиду изнад улаза налазио се Христов монограм са алфом и омегом у венцу, са две палмине гране које се лепезасто шире према споља. Са обе стране приказане су две мушке фигуре одевене у тоге са палијумима, фигура јужно од врата је брадата и са густом косом, у руци држи отворену књигу, док други мушкарац, шиљате браде, десном руком благосиља, а у левој руци држи савијен свитак. Претпоставља се да су овде приказани апостоли св. Петар (јужно од врата) и св. Павле (северно од врата).¹⁷¹ На западном зиду, у горњој зони је представљен христограм са апокалиптичним симболима, у палмином венцу и нимбу који их окружује, док су бочно од нише представљене две брадате мушке фигуре у тогама са палијумима, с тим да јужна има подигнуте руке у ставу молитве, док мушкарац на северној страни десном руком благосиља. Између њих се налази богато растиње. На основу познатих паралела, претпоставља се да би фигуре могле да представљају лица из Библије, мученике, епископе, или да су приказани покојници сахрањени у њој.¹⁷² На

¹⁶⁶ Адам Оршић Славетић, *нав. дело*, 304, сл. 5.

¹⁶⁷ Ljubica Zotović, Jagodin mala, Niš - kasnoantička nekropola, *Arheološki pregled* 4, 1962, 232.

¹⁶⁸ Лазар Мирковић, Старохришћанска гробница у Нишу, *Старинар V-VI* (1954-1955), 1956, 53-54; Слободан Ненадовић, Милан Панић-Суреп, Заштита ранохришћанске гробнице са фрескама у Нишу, *Саопштења I*, Конзерваторски и испитивачки радови, 1956, 142-146; Невенка Петровић, Заштита неких ранохришћанских гробница у Нишу, *Зборник заштите споменика културе X*, 1959, 167-172.

¹⁶⁹ Слободан Ненадовић, Милан Панић-Суреп, *нав. дело*, 142.

¹⁷⁰ Lazar Mirković, La nécropole paléochrétienne de Niš, *Archaeologia Jugoslavica* II, 1956, 85; Исти, Да ли на фрескама у нишкој гробници (крај IV века) имамо портрете сахрањених у њој?, *Зборник Народног музеја V*, Београд 1967, 219-221.

¹⁷¹ Лазар Мирковић, *Старинар V-VI* (1954-1955), 1956, 58; Ivanka Nikolajević, Grabanlagen und Begräbniskulte in Moesien aus frühchristlicher Zeit, *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* 29, 1980, 311, Anm. 42.

¹⁷² Лазар Мирковић, *Старинар V-VI* (1954-1955), 1956, 59.

северном и јужном зиду налази се представа рајског врта оивичен оградом са херамама (*transena memoriae*), иза које се појављују растиње, палмине гране, лозе са грожђем и птице, које стоје или једу плодове.

Истраживања базилике код Моста младости вршена су 1952-1953, 1962 и 1967. године, али због савремених градњи објекат није у целини испитан.¹⁷³ Тробродна базилика, данас презентована на раскрсници Булеvara Николе Тесле и Пантелејске улице, има поликружну апсиду на истоку, која је остала испод темеља савремених објеката, и нартекс на западном крају, којим је повезана са мартријумом.¹⁷⁴ Спољне димензије грађевине су 23,2 x 17 m, а унутрашње 21,6 x 15,5 m.¹⁷⁵ Лица зидова била су рашчлањена пиластрима са луцима, а централни брод је био одвојен од бочних зиданим ступцима. Поплочање у унутрашњости базилике се састојало од камених плоча и мозаичког тепиха (*opus tessellatum*).¹⁷⁶ У шуту грађевине нађен је већи број крупнијих камених и мермерних мозаичких коцкица, док је сасвим извесно да су зидови у унутрашњости грађевине били су фреско-осликани белом, црвеном, црвеномкром, зеленом, плавом, окер, тамнобраон и црном бојом.¹⁷⁷ Базилика је на основу свог изгледа оквирно датована у V век, као и гробова који су откривени у њој и око ње.¹⁷⁸

Истраживањима 1962. године, испод нивоа пода у унутрашњости базилике, констатовано је пет гробова грађених од камених плоча и једна комора са три аркосолије са сахрањена три покојника.¹⁷⁹ У једном гробу било је омалтерисано узглавље за покојника, у два гроба су нађени остаци покојника - коса и делови свилене тунике са рубовима. У аркосолијама су два дечја и гробно место једне одрасле индивидуе били озидани опекама, у облику саркофага са двосливним поркивачем од опека. Код скелета одрасле индивидуе остали су очувани остаци тунике, обућа и фрагменти свитка у пределу руке.¹⁸⁰ У јужном делу нартекса је регистрован слободно укопан оловни саркофаг са пластично представљеним трима царским бистама,¹⁸¹ са остацима покојника јувенилног узраста одевеног у свилену тунуку са очуваним тамносмеђим праменовима

¹⁷³ Радове је најпре водио Ђорђе Мано-Зиси 1952-1953. године. Током 1962. године радовима је руководила Љубица Зотовић са руководиоцима сектора: базилике - Илија Јанковић и мартријума - Радмила Ајдић и Мића Стојановић. *Arheološka iskopavanja antičke nekropole u Nišu 1962. godine, dnevnik istraživanja*, 1.

¹⁷⁴ Невенка Спремо-Петровић, *Пропорцијски односи у базиликама Илirsке префектуре*, Посебна издања, књ. 7, Београд: Археолошки институт, 1971, 28-29, Т. X.

¹⁷⁵ Гордана Милошевић, Мартријум и гробљанска базилика у Јагодин мали у Нишу, у: *Ниш и Византија*. Зборник радова II, ур. Миша Ракоција, Ниш: Град Ниш, ИГП „Просвета“, 2004, 124.

¹⁷⁶ Велики број појединачних мозаичких коцкица од камена и мермера налази се у студијској збирци Народног музеја у Нишу - Византијска збирка. Материјал је у процесу обраде за публикавање.

¹⁷⁷ Фрагменти су претежно величине 5-10 cm и вероватно потичу са две различите зидне површине, с обзиром на то да имају две различите подлоге. Народни музеј у Нишу, инвентар 394/1-6/B.

¹⁷⁸ Љубица Зотовић, Невенка Петровић, *Некропола*, Ниш: Народни музеј, 1968, без стр.

¹⁷⁹ Ђорђе Мано-Зиси, Драгољуб Јовановић, Археолошко испитивање Нишке тврђаве и Јагодин мале у Нишу, *Гласник Српске академије наука IV-2*, 1952, 367.

¹⁸⁰ Ђорђе Мано-Зиси, Драгољуб Јовановић, *нав. дело*, 367.

¹⁸¹ Слободан Дрча, Саркофаг, у: *Археолошко благо Ниша. Од неолита до средњег века*, ур. Дивница Пешић, Галерија САНУ, књ. 102, Београд: САНУ, 2004, 184, кат. бр. 128, са старијом литературом.

Археолошка екипа у Јагодин мали 60-их година XX века
(фото-документација Народног музеја у Нишу)

Систематска истраживања простора некрополе у Јагодин мали започета су 1956. године.¹⁸³ Радови су били подељени на три сектора, од којих су два била у близини пронађене гробнице са фигуралним фрескама. Руководилац пројекта био је Миодраг Грбић. Сектори I и II налазили су се у дворишту Енглеског дома (тадашњег дома ратне сирочади), где је отворено 11 сонди, док су на простору између данашњих улица Војводе Мишића и Књажевачке улице, означеног као сектор III, биле отворене четири сонде.¹⁸⁴ Истраживања мањег обима, са сондама-рововима ширине 1 m и дужине 5-10 m, у зависности од конфигурације терена, трајала су две недеље (13.-26.8.1956) и том приликом је откривено 26 гробова и три зидане гробнице, од којих је само једна испитана у целости.¹⁸⁵

Наредне две године, 1957. и 1958., истраживања су трајала само по двадесетак дана током јула месеца. Радило се на секторима II и III, где је у обе кампање отворено укупно 30 ровова-сонди. Године 1957. испитана су 42 гроба и улазни део једне гробнице. Екипа на терену, под руководством Миодрага Грбића, састојала се од 15 чланова.¹⁸⁶ Током 1958. године истражено је 35 нових гробова,¹⁸⁷ откривене две нове полуоблично засведене гробнице а две

¹⁸² Дневник истраживања од 23.8.1962., 44-45, гроб 13, тер. инв. 324/87. Документација Народног музеја у Нишу.

¹⁸³ *Dnevnik iskopavanja 1956. godine, Niš – Jagodin mala*, 1. Документација Археолошког института у Београду.

¹⁸⁴ Радове су водили А. Цермановић и П. Мачкић (сектор I), В. Кондић, А. Крајчић и В. Томић (сектор II) и Љ. Зотовић и П. Милошевић (сектор III).

¹⁸⁵ Љубица Зотовић, Невенка Петровић, Јагодин мала у Нишу. Античка некропола, *Старинар IX-X* (1958-1959), 1959, 382-383.

¹⁸⁶ Чланови екипе: Љубица Зотовић, др Есад Пашалић, Даница Николић, Нада Мандић, Александар Симовић, Петар Петровић, Аликс Макфарлане, Тибалди Умберто, Велибор Мутавцић, Вера Мутавцић, Живослав Шипетић, Катарина Пајкић, Мирослав Јовановић и Вукосава Атанацковић.

¹⁸⁷ Љубица Зотовић, Невенка Петровић, Ниш - Јагодин мала. Античка некропола, *Старинар XI* (1960), 1961, 246-247. Екипу су сачињавали др М. Грбић, руководилац, Љ. Зотовић, Д. Николић,

очишћене из претходне кампање.¹⁸⁸ У кругу фабрике „Ратко Павловић“ (касније Нитекс, потом Бенетон), приликом копања земље на месту бившег магацина за хемикалије, наишло се на још четири полуобличасто засведене гробнице, које су том приликом испитане.¹⁸⁹ Њихова судбина данас је непозната. Међу покретним налазима који припадају некој од тих гробница, издваја се изузетан примерак бронзане фибуле са позлатом, са три царска портерта константиновске династије.¹⁹⁰

Археолошка ископавања средишњег дела некрополе настављена су и 1960. године. На основу ситуационог плана закључујемо да су истраживања спроведена у западном делу дворишта Енглеског дома, по устаљеном систему паралелних ровова-сонди, углавном оријентисаних североисток-југозапад. Истраживањима је констатовано најмање 45 гробних целина, од чега је највећи број гробова слободно укопаних покојника и гробова са конструкцијом од тегула и опека, које су чиниле неку врсту сандука. Међу конструкцијама издвајају се две полуобличасто засведене гробнице и пет зиданих гробова.¹⁹¹ Наредне 1961. године испитиван је већи простор некрополе, са разуђеним распоредом сонди. Највећи број ровова-сонди, њих 24, постављено је на слободним површинама између улица Косовке девојке и Ивана Мажуранића, у Чегарској улици (2 сонде), Нишавској (2 сонде) и на сектору I (5 сонди). Радови су трајали месец дана, између 26.5-25.6.1961. године и за то време откривено је 109 гробних целина, међу којима је било 9 полуобличасто засведених гробница.

Године 1962. истраживања су била усмерена, поред испитивање простора мартиријума и нартекса базилике, на слободне површине источно и западно од војне касарне, где је утврђен мањи број скромнијих сахрана касноантичког периода.¹⁹² Истовремено су праћени земљани радови на постављању канализационе мреже у насељу, чиме су добијени подаци о северној граници некрополе у улици Косовке девојке, где је уочен прекид сахрањивања.¹⁹³ Тек године 1967. настављена су и за дужи, вишедеценијски период, окончана систематска испитивања ове касноантичке некрополе.

Током 70-их година XX века, радовима приликом постављања канализационе мреже у Јагодин мали, археолози Народног музеја у Нишу и Завода за заштиту споменика културе из Ниша, пратили су земљане радове и том

Ж. Шипетић, П. Петровић, М. Јовановић и А. Симовић.

¹⁸⁸ Гробнице означене у теренској документацији под бројевима: II С-2/1958, III А-1/1958, II В-10/1957 и II Е-29/1957. Документација Археолошког института у Београду.

¹⁸⁹ *Jagodina mala – Niš. Dnevnik iskopavanja 1958. godine*, 16.7.1958, гробнице N-1, N-2, N-3 и N-4. Документација Археолошког института у Београду. Техничка документација о овим гробницама, као и осталим пронађеним током вишегодишњих истраживања, на жалост, недостаје.

¹⁹⁰ Александар Јовановић, Крстообразне фибуле из античке збирке Народног музеја у Нишу, *Зборник Народног музеја VIII*, Београд 1975, 237, 243, кат. 7, сл. 5-5а; Слободан Дрча [С. Д.], Фибула, у: *Археолошко благо Ниша*, 196, кат. 154; Sofija Petković, *Rimske fibule u Srbiji od I do V veka n. e.*, Posebna izdanja, knjiga 50, Београд: Arheološki institut, 2010, 282, кат. 1433, tip 34/C3а. Захваљујем се др Софији Петковић на уступљеном оригиналу цртежа фибуле за објављивање.

¹⁹¹ Гробни записници 1960. године. Документација Археолошког института у Београду.

¹⁹² Руководилац радова била је др Љубица Зотовић, а екипу су сачињавали Невенка Петровић, Радмила Ајдић, Петар Петровић, Милица Косорић, Саржо Саржоски, Илија Јанковић, Мића Стојановић, Благоје Китановски, Љиљана Марчетић, Бошко Бабић, Софија Којић и Јован Росић.

¹⁹³ Извештај 1962. године. Документација Народног музеја у Нишу.

приликом забележили постојање већег броја гробова и зиданих гробница на траси инфраструктуре. Током 1975. године, приликом пробијања улица између Кнезселске и Пантелеја, регистровано је и археолошки истражено дванаест гробних целина, од којих седам припадају зиданим гробовима, а једно је гробница са три аркосолија и калотом.¹⁹⁴ У једном зиданом гробу, као прилози су констатовани стаклени суд и девет бронзаних новчића, који опредељују време сахране у период око средине IV века (новчићи Констанција II).¹⁹⁵ Откривена гробница са аркосолијама је квадратне основе, са улазом на источној страни. Била је више пута плячкана, пробијене калоте и оштећеног улазног дела. У средишњем делу централне одаје налазио се зидани гроб, чији је покривач била камена плоча са гвозденим алком. Гроб је био зидан, са подницом од набијене глине. Кости покојника су биле испретуране, али је регистровано да је на бутној кости леве ноге забележен прелом и накнадно окоштавање око њега.¹⁹⁶ Зидови гробнице су били од опека, везаних кречним малтером. У једном од аркосолија (западном), пронађен је мермерни капител са волутама и рељефно приказаним лишћем, као и сиво печени лонац са поклопцем, две бронзане појасне копче и калотасто дугме, као и делови кракова сребрног крстића, троугласто проширени и са перфорацијама. Број покојника због претходних предмета у гробници није могао бити утврђен. Регистровани су остаци распаднутог дрвета, гвоздених клинова и оплате, који указују да је одређени број сахрана био у дрвеним сандуцима.¹⁹⁷ Гробница је оквирно датована у V-VI век.¹⁹⁸

Једно од најзначајнијих случајних открића представља налаз полуобличасто засведене гробнице у улици Ратка Павловића 55, приликом земљаних радова у јесен 2006. године.¹⁹⁹ Радом механизације оштећен је део западног зида и свод гробнице у том делу. Гробница је квадратне основе, унутрашњих димензија 2,3 x 2,3 x 2,05 m. Улаз се налазио на источној страни, док је на западном зиду била ниша. Бочни зидови и свод гробнице били су фреско осликани. По средишњем делу зидова гробнице налазила се тамноцрвена трака ширине 14 cm, изнад које су се на северном, јужном и источном зиду налазиле представе винове лозе. На западном зиду, испод бордуре, налазила су се два осликана панела, са представама имитације мермерних плоча са жилама, у нијансама плаве боје, и представом облутака на црвеној подлози. На своду гробнице, у кружном медаљону (пречника 1,15 m), налазио се представљен Христов монограм изведен златносмеђом бојом на плавој подлози, са апокалиптичким симболима алфом и омегом, уписан у венац од ловоровог лишћа.²⁰⁰ У гробници су нађени скелетни остаци три индивидуе, а од прилога и инвентара су нађене две стаклене боце, остаци свилене одеће са златовезом и

¹⁹⁴ Dušan Šljivar, Dušan Maksimović, *Niš – Jagodin mala. Kasnoantička nekropola. Dnevnik arheoloških istraživanja 1975. godine*, dokumentacija Arheološkog instituta u Beogradu, 1-4.

¹⁹⁵ Dušan Šljivar, Dušan Maksimović, *nav. delo*, 4, grob br.6, ter. inv. 11-12.

¹⁹⁶ Dušan Šljivar, Dušan Maksimović, *nav. delo*, 3, grobnica I.

¹⁹⁷ Dušan Šljivar, Dušan Maksimović, *nav. mesto*.

¹⁹⁸ Dušan Šljivar, *Jagodin Mala, Niš - zaštitni radovi na kasnoantičkoj nekropoli, Arheološki pregled 17*, Beograd 1975, 111-113.

¹⁹⁹ Тони Чершков, Александар Алексић, Заштитна археолошка истраживања ранохришћанске гробнице у Улици Ратка Павловића 55, Град Ниш, *Археолошки преглед* н. с. 4 (2006), Београд 2008, 102-104.

²⁰⁰ Тони Чершков, Александар Алексић, *нав. дело*, сл. 4.

новчић Теодосија I, кован 393. године, који приближно датује једну од поменутих сахрана у крај IV века.²⁰¹

Археолошка истраживања већег обима извршена су захваљујући радовима на изградњи Булеvara Војводе Мишића у делу код Пантелејске улице, током 2009-2010. године.²⁰² Истраживања су била заштитно - систематског карактера и трајала су, са прекидима, од децембра 2009. до јула 2010. године.²⁰³ Пре почетка археолошких радова, земљаним радовима на инфраструктури констатовано је постојање неколико зиданих гробних касноантичких конструкција, а индикације о њиховом постојању на више пунктова су потврђене и гео-електричним скенирањем тла, на дубинама 1,20-2,50 m у односу на данашњу нивелету терена. Током археолошких ископавања отворено је 9 сонди, укупне површине 234,5 m² и том приликом откривено је 40-ак гробних целина са најмање 50 сахрањених индивидуа. У питању је југоисточни део јагодинмалске некрополе, а истраживањима је констатован прекид сахрањивања у оси данашње јужне оgrade фабрике Нитекс.

Булевар војводе Мишића, 2010, у току ископавања
(фото З. Радосављевић, фото-документација Завода за заштиту споменика културе Ниш)

²⁰¹ Тони Чершков, Александар Алексић, *нав. дело*, 104.

²⁰² Руководиоци истраживања су били Тони Чершков и др Гордана Јеремић, а екипу су сачињавали мр Александар Алексић, Весна Црноглавац, Ивана Цветковић, Александар Вукојевић, Александра Мирић и Ирена Ранђел. Антрополошку анализу вршила је Марија Радевић, а потом др Наташа Миладиновић-Радмиловић.

²⁰³ Тони Чершков, Гордана Јеремић, Заштитна археолошка истраживања југоисточног дела ранохришћанске некрополе у Јагодин мали у Нишу на траси Булеvara Војводе Мишића, *Српско археолошко друштво. XXXIV годишњи скуп. Програм, извештаји и апстрактни, Краљево, 26-28. мај 2011. године*, Београд: Српско археолошко друштво, 2011, 53-54.

Бенетон, поглед на низ гробница у току истраживања 2012. г.
(фото З. Радосављевић, фото-документација Завода за заштиту споменика културе Ниш)

Наставак истраживања овог дела некрополе случајно се десио захтевом инвеститора „Benetton Serbia“ (бивши „Нитекс“) за подизањем великог производног погона у западном делу фабричког комплекса. Том приликом је, праћењем земљаних радова од стране сарадника Завода за заштиту споменика културе из Ниша, на постављању стопа будуће хале (објекат 1А), регистровано постојање десетак гробова и гробница. Грађевински радови су том приликом обустављени и започета су заштитно-систематска истраживања на просторима предвиђених фабричких стопа.²⁰⁴ Истраживањима је истовремено био обухваћен и противпожарни пут уз западну фабричку ограду. Ископавања су спроведена у периоду јули-октобар 2012. године и укупно је отворено 16 сонди, са проширењима, а регистровано је 75 гробних целина са преко 120 сахрањених покојника. Овим целинама припадају налази 16 гробница (13 полуоблично засведених и три гробнице са калотама и аркосолијама) и 21 зидани гроб. Због ограниченог простора за истраживање, неколико конструкција није могло бити у потпуности испитано. Покретни налази (гробни прилози и делови ношње покојника) релативно су бројни и углавном припадају периоду IV-V века н.е. Регистрован је већи број накита од бронзе, сребра, злата, кости или стакла (наушнице, наруквице, огрлице). Поред покојника је најчешће полаган стаклени суд (боца или тоалетна боца - *balsamarium*, *unguentarium*), ређе керамички крчаг у пределу рамена. Малобројни налази бронзаног новца указују на време сахрана око средине и друге половине IV века.

У непосредној близини археолошког ископа из 2010. и 2012. године, ранијим истраживањима (1956-1957. године), откривена је и презентована

²⁰⁴ Археолошки надзор вршио је мр Александар Алексић. Руководиоци археолошких истраживања су били др Гордана Јеремић и Тони Чершков, а екипу су сачињавали: мр Александар Алексић, Марко Јанковић МА, Петар Стевановић, Слободан Митић, Марија Јовић, Милица Митић, Бранко Алексић, Марија Јовичић, Никола Радиновић, Ружица Арсенијевић, Александар Вукојевић, Зоран Радосављевић-Кики, Борис Цветковић, Ивана Голубовић, Никола Филиповић, Марко Шћекић и Ирена Ранђел. Хумани остеолошки материјал обрадила је др Наташа Миладиновић-Радмиловић, а остатке органских материја (делови одеће) Жељка Темерински.

највећа зидана гробница некрополе (гробница оријентисана север-југ), а радовима унутар фабрике „Нитекс“ (данашњи „Бенетон“), пронађене су четири гробнице, претходно поменуте, од којих је једна била фреско-осликана, што само потврђује чињеницу о значајном положају овог дела некрополе за сахрањивање имућнијих становника античког Наиса. Најновијим истраживањима потврђени су раније регистровани облици гробних конструкција,²⁰⁵ односно да се сви до сада истражени гробови сврстани у шест основних група:

1. гробови слободно укопаних покојника (у обичним гробним ракама, покојници положени у сандуку или умотани у тканину), оријентације запад-исток, са гробним прилозима и личном опремом;
2. гробне раке које су оивичене каменом (најређи тип), новијим истраживањима није констатован;
3. гробови са конструкцијом од опека или тегула које имитирају ковчег;
4. гробови зидани од опека, малтера и камена, у облику саркофага, за једног или више покојника;
5. полуоблично засведене гробнице, мањих или већих димензија;
6. гробнице са једном или две калоте.

Некропола становника касноантичког Наисуса, формирана на простору данашње Јагодин мале, позната истраживачима од средине и друге половине XIX века, систематски је почела да се истражује, са прекидима, пре готово 80 година. Током бројних археолошких кампања и случајним открићима приликом радова на инфраструктури и приликом подизања приватних зграда, регистровано је најмање пет црквених грађевина, углавном груписаних на простору око 500 m источно од до сада највеће истражене базилике са мартиријум. Забележено је и делимично истражено преко 65 зиданих гробница, већи број зиданих гробова и око 300 гробова слободно укопаних покојника. На слободним површинама између гробница сахрањују се покојници у једноставним гробним ракама, у дрвеним сандуцима или умотани у покров. Одсуство преклапања и пресецања гробова и гробница указује да су гробнице вероватно биле делимично надземне, а да су гробови слободно укопаних покојника имале надземно обележје (дрвени крст? или мању гробну хумку од набачене земље), које током археолошких истраживања, због самог састава земљишта и савремених градњи, није могло да буде уочено.

О самом становништву, сахрањеном у јагодинмалској некрополи, мало се зна. Епиграфска грађа, као што су надгробних обележја, која би помогла у сазнавању имена покојника, година у време смрти, *origo, cursus honorum*, све оно што је било карактеристично за надгробне споменике и некрополе доба принципата, у касној антици, под утицајем хришћанства, полако нестаје. До сада су позната само четири надгробна споменика, израђена од мермерних и камених плоча. Три су латинска натписа, нађена у рушевинама једне од базилика истражене 30-их година XX века, док о четвртном натпису, писаном грчким алфабетом, нема ближих података.²⁰⁶ На овим споменицима помиње се најмање

²⁰⁵ Љубица Зотовић, Невенка Петровић, *Некропола, passim*; Ljubica Zotović, Izveštaj sa iskopavanja kasnoantičke nekropole u Nišu, *Limes u Jugoslaviji* I. Zbornik radova sa simpozijuma o limesu 1960. godine, Beograd: Savez arheoloških društava Jugoslavije, 1961, 171-175, T. XXXVIII-XL.

²⁰⁶ Petar Petrović, *Naissus-Remesiana-Horreum Margi*, Inscriptions de la Mésie Supérieure vol. IV, Beograd: Centre d'études épigraphiques et numismatiques de la Faculté de philosophie de l'Université de

девет особа, са именима шест покојника: *Antoninus*, дете преминуло у узрасту од 8 година; *Petrus*, преминуо са 16 година и сахрањен поред свог оца, викара Томе (*Thoma*), очевих сестара и два своја брата, која су живот изгубила у истом месецу - *Antoninus* и *Gentius* (*Gentio*); потом *Ma...sa*, означена као божја слушкиња – *famula dei* и извесни дошљак Μακεδόνης (варијанта Μακεδόνιος). Имена *Petrus* и *Thoma* су честа међу хришћанима, двојица Антонина, дечак и младић, носе царски гентилициј, док је име *Gentius* (*Gentio*) типично за становнике јужноилирских области.²⁰⁷ Сви споменици су на основу палеографских карактеристика датовани у V - прву половину VI века.

На источној градској некрополи Наисуса, на основу резултата досадашњих археолошких открића и случајних налаза, могуће је сагледавати најразличитије типове гробних конструкција, њихову градњу и материјале коришћене у зидању, из периода IV-VI века. Истраживања су показала да је највећи број луксузних гробних конструкција (полуобличасто засведених гробница, гробова зиданих у облику саркофага и вероватно гробница са аркосолијама), како је судити на основу односа нивоа сахрана, био углавном подизан током IV (посебо од средине до краја IV) и у првој половини V века, што се поклапа са општим економским стањем на територији града у сутону антике. Богатство гробних прилога и инвентара указује да је становништво живело у социјално и економски просперитетном добу. Предмети личне религиозности готово су непознати на овој некрополи, а типично хришћанска обележја, поред условно узете оријентације гробова и гробница запад-исток, најбоље илуструју остаци живописа у неким од њих, са јасним хришћанским симболима (представе Христових монограма на чеоним зидовима и сводовима, фигуралне представе светих апостола Петра и Павла и друго). Из ових елемената можемо закључити да је хришћанство, иако призната и преовлађујућа вера, у ово време у себи неговала и традиционална обележја претходне епохе, која су се дуго задржала у погребној пракси касноантичког живља у Наисусу.

Резиме

Касноантички Наисус, захваљујући добром стратегијском положају на раскрсници важних балканских путева и чињеници да је у граду рођен Константин I, од IV века је доживљавао значајан процват, видљив у свим сферама друштвеног и економског живота града. Богатство града огледало се и у сфери погребних обичаја и црквене и гробне архитектуре, која је носила хришћанска обележја. На простору данашњег насеља Јагодин мала, на лесном платоу источно од касноантичке тврђаве, формирана је највећа градска некропола, дуж магисталног пута за Рацијарију (*Ratiaria*, д. Арчар у Бугарској).

На релативно малом простору Јагодин мале забележено је и истражено пет црквених грађевина, од којих су најмање две веће тробродне базилике, једна од њих је на западној страни била посебно повезана са старијом култном грађевином – мартиријумом. Истраживањима је утврђено да се некропола простирала у правцу исток-запад око 2 km, док највећа ширина некрополе у

Beograd, 1979, 91-93, cat. 50-53, са старијом литературом.

²⁰⁷ Petar Petrović, *nav. delo*, 92-93.

правцу север-југ износила око 600 m. Сахрањивање на некополи вршено је током пуна три века, од IV до краја VI-почетка VII века.

Некропола је регистрована крајем XIX века, од 1932. године систематски испитивана више година, са наставком радова 50-их и 60-их година XX века. Тек 2009-2010 и 2012. Вршена су поновна ископавања већих површина на простору некрополе. Овим истраживањима, као и случајним налазима, регистровано је преко 65 зиданих гробница, већи број зиданих гробова и око 300 гробова слободно укопаних покојника. Посебну вредност чине гробнице украшене фреско сликарством (гробница са представом св. Петра и Павла, са Христовим монограмом, представом крста и представом раја).

У Јагодин мали је забележен већи број сахрана у породичним или појединачним гробницама и гробовима, брижљиво зиданим од опеке, камена и кречног малтера. Међу њима посебно се издвајају полуобличасто засведене гробнице, којих је највише, са најчешће зиданим улазним делом на источном крају, док се на западном зиду углавном налазила ниша различитог облика. Развијенији тип представљају гробнице са аркосолијама и једном или две калоте, до сада регистрованих пет. У гробовима и гробницама су поред покојника налажени делови ношње али и прилози у облику мањих или већих стаклених или керамичких посуда.

Summary

ON THE OCCASION OF EIGHTIETH ANNIVERSARY OF THE SYSTEMATIC STUDY ON EASTERN NECROPOLIS OF NAIS – PREVIOUS RESULTS

Due to its favourable geostrategic position on the crossroads of important Balkan roads and the fact that it gave birth to Constantine I, late antique Naissus started flourishing in the IV century, which was visible in all spheres of social and economic life. The town's welfare was also reflected in the sphere of burial customs and church and tomb architecture that had Christian features. The largest city necropolis was created on the main road to Ratiaria (*Ratiaria*, today's Arčar in Bulgaria) in the area of today's Jagodin Mala on the loess plateau east of the late antique fortress.

Five church buildings were found and explored within a relatively small area of Jagodin Mala. Out of these five church buildings, at least two stood for bigger three-aisled basilicas, whereas one of them had its western side linked to old cult building – martyrrium. Research confirmed that the necropolis spread around 2 km in east-west direction and about 600 m in north-south direction. Burials in the necropolis took place for three centuries, from the IV to the end of the VI and the beginning of the VII century.

The necropolis was registered at the end of the XIX century whereas its systematic exploration started in 1932. The work on the necropolis continued during the 1950s and 1960s. Not until 2009, 2010 and 2012 did the excavations of large areas of the necropolis happen again. This research and accidental findings resulted in the registration of more than 65 brick tombs, a number of brick graves and about 300 graves with freely buried dead people. Tombs decorated with fresco paintings were of the highest value (tomb representing St.Peter and St.Paul, tomb with monogram of Christ, tomb representing the cross, tomb representing the paradise).

Great number of funerals in the family or individual tombs and graves, which were made of brick, stone and lime mortar, were found in Jagodin Mala. Barrel-vaulted tombs were dominant. In most of the cases they had brick entryways on the eastern end whereas the western wall had niches of different shapes. Tombs with arcosolia and one or two calottes were more developed. So far five tombs of this kind have been registered. Apart from the dead, parts of national costumes and small or big glass or ceramics dishes were also found in the tombs and graves.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

93/94

ПЕШЧАНИК : часопис за историографију,
архивистику и хуманистичке науке =
Sandglass: magazine for historiography,
archivistics and humanistic sciences /
главни и одговорни уредник Иванка
Ћанчевски. - 2003, [бр.] 1- . - Ниш :
Историјски архив града Ниша, 2003- (Ниш :
"Вук Караџић"). - 27 cm

ISSN 1451-6373 = Пешчаник
COBISS.SR-ID 112121868